Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.2108020۳

پێکهێنانی هەرێمی نوێ لەچوارچێوەی هەرێمی کوردستاندا: رێگە و رێگرییەکان
-توێژینەوەیەکی شیکارییە لەبەررۆشنایی دەستوری کۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥-

ئیسماعیل نەجمەدین زەنگنە

بەشی یاسا_کۆلێجی یاسا_زانکۆی جیهان_سلێمانی

Article Info

Received: April, 2021
Accepted :June ,2021
Published :July ,2021

Keywords

هەرێمی کوردستان، دەستوری کۆماری عێراق، هەرێمی نوێ، پارێزگاکان، پارێزگا نەبەستراوەکان بەهەرێمەوە.

Corresponding Author

esmael.najmadin@sulicihan.edu.krd

پوختە

سنوری هەرێمەکان لەوڵاتانی فیدراڵیدا سنورێکی سیاسی و دەستوریین بۆیە بەشێك لەدەستوری وڵاتان بەهەستیاری و گرنگیەوە مامەڵەیان لەگەڵ ئەو سنورانە کردوە تایبەت بەتوانایی گۆڕانکاریکردن تێیدا و دوبارە کێشانەوەی هێڵە سنوریە ناوخۆییەکان. لەو سۆنگەشەوە ئەو بابەتە جێگەیەکی گرنگی دەستوری ئەو وڵاتانەی گرتوە .

دەستوری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ پێش ئەویش یاسای ئیدارەی وڵات بۆ قۆناغی گواستنەوە ساڵی ٢٠٠٤ بنەمای فیدراڵبونی دەوڵەتی عێراقیان سەلماند و بەشێوەیەکی جیاواز مامەڵەیان لەگەڵ توانایی ئەنجامدانی ئەو گۆڕانکاریە سنوریانە کردوە. ئەوەی بوبە بابەتی ئەم توێژینەوەیە پەیوەستە بەپنتێکی دیاریکراو ئەویش ئاخۆ لەنێو سنورەکانی هەرێمی کوردستاندا وەك تاکە هەرێمێکی پێکهاتو لەعێراقدا دەتوانرێت هەرێمی نوێ دروستبکرێت؟ ئەو پرسەی توێژەر بەپەیڕەوکردنی ڕێبازی شیکاری بۆ دەق و ماددەهکانی دەستور و یاسا پەیوەندارەکان هەوڵی وەڵامدانەوەی داوە و ڕا و بۆچونە جیاوازەکانی ئەو بابەتە جێ مشتومڕەی شەنوکەو کردوە. بۆ ئەو مەبەستەش توێژینەوەکە دابەشکرابو بۆ دو تەوەری سەرەکی: لەیەکەمیاندا باسەکە تەرخانکرابو بۆ دیاریکردنی پێگەی دەستوریی هەرێمی کوردستان. ولەدوەمیاندا شەنوکەوی ڕێگە و ڕێگریەکانی دروستبونی هەرێمی نوێ کراوە لەچوارچێوەی هەرێمی کوردستاندا. ولەکۆتایشدا دەرەنجام وڕاسپاردەکانی توێژینەوەکە خراوەتەڕو.

پێشەكی:

لەچوارچێوەی وڵاتە فیدراڵیەكاندا ئەگەرچی سنوری هەرێمەپێكهێنەر وپێكهاتوەكانی بە سنوری نێودەوڵەتی نامێننەوە بەڵام هێشتا بەسنورێكی سیاسی ناوخۆیی دەمێننەوە ودەنگ و رای دانیشتوانەكانی سەنگی مەحەك دەبن بۆ هەر گۆڕانكاریەك تێیدا، بەواتای ئەوەی ئەو سنورانە نابنە سنورێكی كارگێری ودەسەڵاتی كارگێری بەخواست و بڕیاری تاكلایەنە گۆڕانكاری تێدا بكات.

هەربۆیە دەبینین پێگەیەكی دیار لەدەستوری وڵاتانی فیدراڵیدا تەرخانكراوە بۆ چۆنێتی گۆڕانكاریكردن لەسنوری هەرێمەكانی چ بەدامەزراندنی هەرێمی نوێ بێت یان لێكردنەوەی ناوچە وشاری هەرێمێك و زیادكردنی بۆ هەرێمێكی تر ..لەهەر بارێكیشدا دەنگ ورەزامەندی دانیشتوانی ئەو هەرێمەی كاریگەر دەبن بەو گۆڕانكاریانە و ڕۆڵی یەكلاكەرەوە وسەنگی قورسی دەبێ بۆ بەئەنجامگەیاندنی ئەو گۆڕانكاریانە.

بەگەڕانەوە بۆ دەستوری عێراقی ساڵی ٢٠٠٥ كەعێراقی بە وڵاتێكی فیدراڵی وێناكردوە جیاواز لەنمونەی وڵاتە فیدراڵیەكانی تر هەرێمەكانی لەچوارچێوەی دەستوردا ناونەهێناوە تەنها هەرێمی كوردستان نەبێ، چونكە لەسەروبەندی نوسینەوەی دەستوردا تەنها هەرێمێك بونی هەبو ئەویش هەرێمی كوردستان بوە، بەڵام خودی دەستورەكە ئەوەی لەبیرنەكردوە ڕێگەخۆش بكات بۆ پارێزگاكان هەرێمی نوێ دروستبكەن ولەیەكەیەكی كارگێرییەوە بگوازنەوە بۆ یەكەیەكی حكومڕان ، وبۆ ئەو مەبەستەش یاسای ڕێكارە جێبەجێكاریەكانی دروستكردنی هەرێم لەلایەن ئەنجومەنی نوێنەرانەوە پەسەندكرا وخرایە بواری جێبەجێكردنەوە..

لەهەمو ئەوانەشەوە ئاریشەی سەرەكی توێژینەوەكە سەردەردێنێت بەم پرسیارانەوە: ئایا دەستوری عێراق بەناوهێنانی هەرێمی كوردستان وناساندنی بەو ناوچانەی لەژێر دەسەڵاتی هەرێمدا بوە پێش مێژوی ١٩ی٣ی ٢٠٠٣ دەكرێ وەك سنوری هەرێمێكی چەقبەستو بخوێنرێتەوە؟ و وەك هەڵوێستێكی دەستوریی بینرێت بۆ چەسپاندنی یەكێتی خاكی هەرێمی كوردستان، بەجۆرێك ڕێگربكار بێت لەدابەشكاریی تێیدا لەنمونەی دروستكردنی هەرێمی نوێ لەهەناوی هەرێمی كوردستاندا؟

ئەو پرسیارانەی توێژەر هەوڵدەدات بەپەیڕەوكردنی ڕێبازی زانستی شیكاری بۆ دەق و ڕێساكانی دەستور وباسا پەیوەندارەكان وەڵامیان بداتەوە، ئەوەش لەچوارچێوەی دابەشكردنی توێژینەوەكە بۆ دو تەوەری سەرەكی: لەیەكەمیاندا باسەكە تەرخاندەكرێت بۆ دیاریكردنی پێگەی دەستوریی هەرێمی كوردستان. ولەدوەمیاندا شەنوكەوی ڕێگە و ڕێگریەكانی دروستبونی هەرێمی نوێ دەكرێت لەچوارچێوەی هەرێمی كوردستاندا :

تەوەری یەكەم

پێگەی دەستوریی هەرێمی كوردستان لەم تەوەرەدا هەوڵدەدرێت پێگەی هەرێمی كوردستان دیاریبكرێت لەڕوی دەستوریەوە ئەوەش لەچوارچێوەی دوباسدا، لەیەكەمیاندا باس لەپێشینەی مێژویی دروستبونی هەرێمی كوردستان دەكرێت، ولەباسی دوەمدا لێكۆڵینەوە لەپێگەی هەرێمی كوردستان بەگوێرەی دەستوری كۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥ دەكرێت:

باسی یەكەم

پێشینەی دروستبونی هەرێمی كوردستان

لەدوای ڕاپەڕینی كۆمەڵگەی كوردی لەعێراق ساڵی ١٩٩١ دژ بە ڕژێمی بەعس وبەتایبەتتر دوای ئەنجامدانی هەڵبژاردنی یەكەمین خولی پەرلەمانی كوردستان چەند دامەزراوەیەكی حكومڕانی لەهەرێمدا بونیادنران بەگوێرەی یاسای هەڵبژاردنی پەرلەمانی كوردستانی ساڵی ١٩٩٢ ی هەمواركراو ویاسای ئەنجومەنی وەزیران و دواتر یاسای سەرۆكایەتی هەرێمی ساڵی ٢٠٠٥. لەسایەی ئەو یاسایانە و پاراستنی نێودەوڵەتی قەوارەیەكی یاسایی وتاڕادەیەك سەربەخۆ و جیاواز وبەدەر لەپێكهاتەی دەستوری دەوڵەتی عێراق دروستبو ، وپەرلەمانی كوردستان بەتێكڕایدەنگ لەڕۆژی ٤ی١٠ی ١٩٩٢ بڕاردەی فیدرالیبونی پەسەندكرد وەك بوارێك بۆ گرێدانەوەی و لكاندنەوەی هەرێم بە ناوەندەوە (د.حسن محمد شفیق العانی، اپر الوحده الوگنیه والصراعات السیاسیه التأگیر القانونی لها: ٢٠٠٥، لا٢١٤).

ئەو بارودۆخە بەردەوام بوو تاوەكو پرۆسەی داگیركردنی عێراق لەلایەن ویلایەتەیەكگرتوەكانی ئەمریكا و هاوپەیمانەكانیەوە بۆ ڕوخاندنی حكومەتی ئەوكاتی عێراق و كۆتاپێهێنان بەحوكمی حیزبی بەعس، لەدوای سەركەوتنی پرۆسەكە و كۆتاپێهێنان بەتەمەنی حوكمڕانی بەعسیەكان، ولەوەشەوە كۆتاپێهێنان بەمەترسی ئەو حكومەتە بۆ سەر كوردەكان تاڕادەیەكی زۆر بەهانە و پاساوی بونی پارێزبەندی نێودەوڵەتی بۆ قەوارەی هەرێمی كوردستانی بەتاڵكردەوە. بۆیە تێڕوانین و پرسیارەكان ڕوو لەدیاریكردنی چارەنوسی قەوارەی هەرێم كران ئاخۆ لەچوارچێوەی عێراقدا دەمێنێتەوە یاخود هەنگاو بەرەو سەربەخۆیی هەڵدەگرێ ئەگەرچی پەرلەمانی كوردستان پێشتر پڕاردەی خۆی دیاریكردبو وەك لەپێشدا باسكرا. بۆیە بەشداریكردنی قەوارەكە وەك هاوپەیمانێكی هێزە هاوپەیمانەكان لەپرۆسەی داگیركردنەكە بەرچاو بو، و لەپرۆژە

و تەرحە پێشینەییەکانی سەنگی مانەوەی هەرێمەکەیان لەچوارچێوەی عێراقدا قورستئەکرد بەبەراورد بە جیابونەوە و دروستکردنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ. لەوەشەوە وەك هەندێك بۆی دەچن هەرێمی کوردستان گەڕایەوە ژێر سایەی وڵات دوای گۆڕینی شێوەکەی لەوڵاتێکی سادده وە بۆ وڵاتێکی فیدراڵی.(د.عدنان عاجل عبید، القانون الدستوری، النقریه العامه والنقام الدستوری فی العراق، ٢٠١٣ ، لا٢٦٦ .)

ئەمە لەکاتێکدا خودی قەوارەکە پێش پرۆسەی داگیرکردنەکەش وبەدیاریکراویی لەدوای ساڵی ١٩٩٤ هوە بۆ چەند ساڵێك بەکردەیی دو زۆنی حکومڕانی تێدا دروستبون، واتە هەرێم لەیەك ئیدارەوە بو بە دو ئیدارە، ئەو باردۆخەی درێژەی هەبو تا ڕێککەوتنەوەی هەردو دەسەڵات بەدەستی ئیدارەکان بۆ دوبارە گرێدانەوەی لەسەروبەندی دەستپێکردنی پرۆسەی داگیرکردنی عێراق (ئەوەی ناوبرا بەپرۆسەی ئازادی عێراق) لەساڵی ٢٠٠٣ . هەنگاو بەهەنگاو ئیدارەکان لێکدرانەوە و تارادەیەك قەوارەیەکی یەکگرتوو پێکهێنرایەوە.

هەرچی پەیوەستە بەچەمکی یەکێتی خاکی هەرێمەوە ئەوا لەسەروبەندی نوسینەوەی دەستور ورێسایەك بۆ عێراق دوای ٢٠٠٣، هەرێمی کوردستان تاکە قەوارەیەکی ڕێکخراو بو (ئەگەرچی تازە لەپەرتەوازەیی دو ئیدارەیی سەری دەرهێنابو) داواکاری بەفیدرالیبونی عێراق پێشکەشکرد ئەو داواکاریە ماوەکەی زادەی ئەو قۆناغە نەبو بەڵکو پێشتریش ئەو داواکاریە لەکۆنگرە وکۆنفرانسەکانی ئوپۆزسیۆنی عێراقیدا تەرحکرابو .. لەوەوە بەدەرچواندنی یاسای ئیدارەی وڵات بۆ قۆناغی گواستنەوەساڵی ٢٠٠٤ هەرێمی کوردستان وەك تاکە هەرێمێکی ئەو دەوڵەتە فیدرالیە ناسێنرا و بەوەشەوە نەوەستا بەڵکو سنوری ئەو هەرێمەش وێناکرا، واتە خاکی هەرێمی کوردستان پێناسەکرا سەرباری جێکردنەوەی ماددەی ٥٨ بۆ چارەسەر کردنی چارەنوسی ئەو شار وناوچانەی ناونران بەناوچەی کێشەلەسەر (ماددەکانی (٥٣/أ وب) لەیاسای ئیدارەی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوەساڵی ٢٠٠٣). ئەو بارودۆخەی هەندێك وای بۆدەچن کە خاکی هەرێمی کوردستان بەدیاریکراوی وێنا نەکراوە وەك دەسەڵات و گەلەکەی چونکە ٣/١ ی خاکەکەی بەهەڵواسراوی ماوەتەوە. (د.ریبین محمد صوفی ، الوسائل الدستوریە لحل المنازعات الحدودیە الداخلیە فی الدولە الفدرالیە، ٢٠١٧ ، لا١٤ .)

دواتر ئەو ڕێکخستن وچارەسەرە دەستوریە گوازرایەوە بۆ ناو دەستوری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥، واتە هەرێمی کوردستان بوبە هەرێمێکی دەستوریی ولەچوارچێوەی دەستورەکەشدا دانپێدانرا بەوەی تاکە هەرێمێکە لەچوارچێوەی دەوڵەتی عێراقدا .

لەگەڵ ئەوەشدا دەستورەکە ئەو بارە نائاساییەی لەبیر نەکرد کەنابێ دەوڵەتی فیدراڵی تەنها لەیەك هەرێم پێکبێت، بۆیە ڕێگەی خۆشکرد بۆ ئەوەی لەداهاتودا هەرێمی نوێ دروستبێت لەڕێگەی داواکاری ئەنجومەنی پارێزگاوە یان لەڕێگەی ڕێژەیەکی دیاریکراوی دانیشتوانی هەر پارێزگایەکەوە ولەدوا وێستگەشدا بەوەرگرتنی ڕەزامەندی زۆرینەی دانیشتوانی پارێزگاکە یان پارێزگاکانەوە لەڕاپرسیەکدا یەکلادەکرێتەوە .

لەوانەی پێشەوە دەردەکەوێت هەرێمی کوردستان لەقەوارەیەکی دیفاکتۆ لەسایەی پارێزبەندی نێودەوڵەتیەوە گواستیەوە بۆ قەوارەیەکی دەستوریی لەچوارچێوەی دەوڵەتی فیدرالی عێراق چنراو بەپێی دەستوری ساڵی ٢٠٠٥.

باسی دووەم

پێگەی هەرێمی کوردستان لەدستوری کۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥

بەگەڕانەوە بۆ ماددە و بڕگەکانی دەستوری کۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥ روندەبێتەوە کەعێراق پێناسەکراوە بە وڵاتێکی فیدراڵی بەتایبەت لەدەستپێکی ناسینەکەدا بەمجۆرە لەمادەی (١)یدا هاتوە (کۆماری عێراق دەوڵەتێکی ئیتحادی یەك و سەربەخۆیە..) ، بەڵام ئەم ڕێکخستنە دەستوریە جیا لە زۆرینەی وڵاتانی تری فیدراڵی لەجیهاندا هەرێمێکی فیدرالی تێدایە وەك هەرێمێکی دەستوری ناوهاتوو لەبڕگە و ماددەکانی دەستوردا، هەرچی ناوچەکانی تری عێراقە کە زۆرینە پێکدێن لەڕوی ڕوبەر و دانیشتوانیشەوە ئەوا لەشێوەی پارێزگای نەبەستراو بەهەرێمەوە و لەچوارچێوەی ڕێکخستنێکی کارگێڕی نامەرکەزی سەر بە حکومەتی ناوەندیی ماونەتەوە. بەواتای ئەوەی حکومەتی بەغدا جارێك وەك حکومەتێکی فیدراڵی وێنا کراوە بەرانبەر قەوارەی هەرێمی کوردستان، وجارێك وەك حکومەتی ناوەندیی مامەڵەی لەگەڵ کراوە بەرانبەر پارێزگا نەبەستراوەکان بەهەرێمەوە.

ئەوەش بەڕونی لەچوارچێوەی دەستورەکەدا دەبینرێت کاتێك یاسادانەری دەستوری هەوڵ دەدات بەسەر ئەو خاڵە لاوازەدا سەرکەوێت ئەو کاتەی لەهەندێك باردا پارێزگا نەبەستراوەکان بەهەرێمەوە وەك یەکەیەکی دەستوریی مامەڵە دەکات واتە تایبەتمەندیە دەستوریەکانی ئەو پارێزگایانەی لەسەر بنەمای دو سیستێم داڕێژا ئەوانیش فیدراڵی و ناناوەندێتی کارگێڕین(عبدالفتاح عبدالرزاق محمود و سۆران علی حسن، اللاتماپل بين الوحدات المكونه للدوله الفدراليه وتأپيره على النموذج الفدرالي العراقي، لا١١١) ، بەڵام ئەم هەڵوێستەی نەبوە هۆی

پەسن و پیاهەڵدان بەڵکو ڕەخنەی فراوانی بیریاران و یاساناسانی بەدوای خۆیدا هێنا.(گاهر محمد الجنابی، اللامرکزیه الاداریه الاقلیمیه سلاح ژو حدین، ٢٠١٧، لا٧١) بەجۆرێك هەندێك بەکارێکی نادروست و نالۆژیکی دایدەنێن لەڕوی سەروەرێتی لەسیستێمی فیدرالی چونکە دەستە خۆجێیە ناناوەندیەکان تەنها لە ناناوەندێتی کارگێڕی بەهرەمەند دەبن. (شورش حسن عمر، حقوق الشعب الکوردی فی الدساتیر العراقیه، ٢٠٠٥، لا٣٨٤).

بەهەرحاڵ هەرێمی کوردستان وەك تاکە هەرێمێکی فیدرالی لەعێراقدا ناسێنرا لەچوارچێوەی یاسای کارگێڕی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوە و دواتر لەچوارچێوەی دەستوری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ ئەو ناساندنە بەتەواویی جێگیرکرا. لەوەشەوە دوای دانان و جێگیرکردنەکە بەهەرێمدا گرنگە هەوڵی دیاریکردنی پێگە دەستوریەکەی هەرێم بدرێت و لەم چەند خاڵەدا بخرێتەڕو:

یەکەم: ناساندنی هەرێمی کوردستان:

وەك لەپێشدا باسکرا هەرێمی کوردستان هەرێمێکی فیدرالیە بەدانپێدانانی دەستوری کۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥ لەپێش ئەویشدا لەیاسای ئیدارەدانی وڵات بۆ قۆناغی گواستنەوەساڵی ٢٠٠٤، ئەگەرچی ئەو ناسینە لەناوەڕۆکدا لەشێوەی کاشف بوو نەوەك دامەزرێنەر چونکە خودی قەوارەی هەرێمەکە لەسەر زەوی بونی هەبوو. و وەك هەندێك بۆی دەچن هەردوو دیکۆمێنتەکە داندەنێن بەوەی هەرێمی کوردستان بونی هەبوە، بەڵام ئەوەی کەزیادی دەکەن بریتیە لەپێدانی سیفەتی ڕەوایەتی دەستوری بەقەوارەی هەرێم بەلێکەوتەیەکی گەڕاوە بۆ رابردوو واتە داندەنێن بەدامەزراوەکانی هەرێم و سیستێمە یاساییەکەی لەو کاتەوەی دروستبوە نەوەك لەوکاتەوەی لەسیستێمە نوێیەکە جێگیردەکرێت بەئاوارتەی ئەو یاسا وبڕیارانەی پێچەوانەی تایبەتمەندیە دابڕەکانی حکومەتی فیدراڵین. (د.منزر الشاوی، فلسفه الدوله، ٢٠١١، لا١١٨).

ئەوەتا لەماددەی ١١٧ی دەستوری کۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥ بەڕونی هاتوە " ئەم دەستورە داندەنێت، لەکاتی کەوتنەبواری جێبەجێکردنیەوە، بەهەرێمی کوردستان و دەسەڵاتەکانی وەك هەرێمێکی فیدرالی". ولەماددەی ١٢٠یدا رێگەدراوە بەهەرێمەکان دەستوری خۆیان هەبێت، بۆ رێکخستنی دەسەڵاتەکانی هەرێمەکە، وتایبەتمەندیەکانی،و رێکارەکانی جێبەجێکردنی ئەو تایبەتمەندیانە بەشێوەیەك دژکار نەبێ لەگەڵ ئەم دەستورەدا". لەوانەشەوە دەردەکەوێت هەرێمی کوردستان خاوەنی کەسێتی یاسایی ناوخۆییە وەك هەرێمێکی فیدرالی لەچوارچێوەی وڵاتی عێراقدا.(د.احمد ابراهیم الورتی، النقام الفدرالی بین النقریە والتگبیق، ٢٠١٣، لا٢٩٧).

لەبەر ڕۆشنایی ئەوانەی باسکران دەکرێ هەرێمی کوردستان بناسێنرێ بەوەی " هەرێمێکی دانپێدانراوە وەك یەکەیەکی دەستوریی فیدرالی دەتوانێت دەستوری تایبەت بەخۆی هەبێت بۆ رێکخستنی دەسەڵات و تایبەتمەندیەکانی لەچوارچێوەی دەستوری فیدرالی عێراقدا."

دوەم: سنوری هەرێمی کوردستان :

یەکێك لەو خەسڵەتانەی هەرێمی فیدراڵی جیادەکاتەوە بەهرەمەندبونی هەرێمەکەیە بەپیادەکردنی بەشێکی سەروەری ناوخۆیی، زانراویشە پیادەکردنی سەروەری پێویستی بەهەرێمێکی سنور دیاریکراو هەیە بەجۆرێك دەسەڵات وسەروەری فەرمانڕەوایی هەرێمەکە لەچوارچێوەی ئەو سنورەدا بەرجەستە دەبێت. (د.اسماعیل نجم الدین زنگنه ، حدود الاقالیم فی الدوله الفدرالیه: الاگر والمعالجات الدستوریه، ٢٠١٩، لا٨١). وەك هەندێك بۆی دەچن تاوەکو سنوری هەرێمەکان لەچوارچێوەی وڵاتی فیدرالیدا بەڕونی و دیاریکراوی دیاریکرابێت ئەوا ڕێگر و ئاستەنگ دەبێت لەپێش دروستبونی تەنگژە و کێشەی ئاڵۆز تارادەی سەرکێشان بۆ ململانێی چەکداری،بەپێچەوانەشەوە سنوری نارون و نادیاریکراو بەشێوەیەکی کۆتایی دەبێتە کەرەستەیەکی ململانێی توند لەنێو هەرێمەکانی وڵاتەکەدا.(امجد علی ، النقام الفدرالی کحل للنزاعات فی المجتمعات التعددیه، ٢٠١٢، لا ١٢٥)

و دیاریکردنی سنوریش لەنێو هەرێمەکاندا دەکرێت لەئەنجامی بارودۆخێکی نائاسایی بێت وەك ماوەکانی شەڕی ناوخۆیی ، یان حوکمی سەربازی...، یاخود بەرئەنجامی بارودۆخێکی ئاسایی دەبێت بەڕەزامەندی هەرێمەکان و لەرێگەی ڕاپرسیەوە کەحکومەتە فیدرالیەکە پێیهەڵدەسێت . هەروەك ئەو سنورانە گەر وڵاتە فیدرالیەکە لەرێگەی چونەناووەوە دروست بوبێت بریتی دەبێت لەو سنورە نێودەوڵەتیەی پێشتر هەرێمەکە خاوەنی بوە، بەڵام گەر دروستبونی وڵاتە فیدرالیەکە لەرێگەی هەڵوەشانەوە وە بێت ئەوا دیاریکردنی سنوری هەرێمەکان لەرێگەی پشتبەستن بەسنوری مێژوی یان کارگێڕی یەکە کارگێڕی و سیاسیەکانەوە دەبێت. (ماجده صنعان اسماعیل، التوازن بین السلگات فی الدوله الفدرالیه، ٢٠٠٩، لا٣٠)

هەرچی پەیوەستە بەهەرێمی کوردستان وەك هەرێمێکی فیدراڵی لەچوارچێوەی وڵاتی عێراقدا بەهرەمەندە لەبەشێکی سەروەری ناوخۆیی و دەتوانێ بۆ رێکخستنی پیادەکردنی دەستور و سیستێمی یاسایی و دەزگا و دامەزراوەی تایبەت بەخۆی هەبن، بەڵگەنەویستە بەوەی دەبێت سنورێکی

دیاریکراویشی هەبێت تاوەکو بتوانێت بەشە سەروەری خۆی تێدا پیادە بکات.

و شیاوی ئاماژە بۆکردنە دیاریکردنی سنوری هەرێمی کوردستان یان دیارینەکردنیی یەکێك بوە لەو خاڵە جێ گفتوگۆ و جێناکۆکانەی لەسەروبەندی نوسینەوەی دەستوری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ وپێشتر لەیاسای ئیدارەی ولأات بۆ قۆناغی گواستنەوە ٢٠٠٤ لەنێوان ئەندامانی لیژنەکانی ئامادەکردن و نوسینەوەی دەق و برگەکانیاندا. (د.مثرر الفچل ، مشکلات الدستور العراق، ٢٠١٠، لا٩٧. (

بەگەڕانەوە بۆ رێکخستنی باری دەستوریی هەرێمی کوردستان لەهەردوو دیکۆمێنتی پەیوەندار یاسای ئیدارەی وڵات بۆ قۆناغی گواستنەوە بۆ ساڵی ٢٠٠٤ و دەستوری کۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥ هەڵوێستی هەردوکیان لەمەڕ دیاریکردنی سنوری هەرێمی کوردستان دەتوانرێت چڕبکرێتەوە لەدو خاڵدا :

-1سەبارەت بەسنوری هەرێم لەیاسای ئیدارەی وڵات بۆ قۆناغی گواستنەوە: [illegible] (دهۆک و [illegible] کەرکوك و دیالە و نەینەوا."

لەو دەقەوە ئەکرێت ئەوە بخوێنرێتەوە؛ سنوری هەرێمی کوردستان دیاریکراوە بەسنورێکی کارگێڕی و پێکدێت لەسنوری کارگێڕی پارێزگاکانی(دهۆك ، هەولێر، سلێمانی، کەرکوك ، دیالە، ونەینەوا)، بەڵام لەبنەڕەتدا یاسادانەر مەبەستی کێشانی سنورێکی سیاسیە لەسەر نەخشەیەکی کارگێڕی بۆ ئەو ناوچانەی دەکەونە چوارچێوەی هەرێمی کوردستانەوە.

سەرباری ئەوەش یاسادانەر ئەو سنورەی بەستۆتەوە بەشوێنکاتەوە (واتە دەکرێت بوترێت سنورێکی کۆتایی نیە) کاتێك زاراوەی (زەویەکان) بەکاردەهێنێ ومەبەست لێی سنوری هەرێمی کوردستان هەموو سنورە کارگێڕیەکانی ئەو پارێزگایانە ناگرێتەوە بەڵکو ئەو زەویانە دەگرێتەوە لەو پارێزگایانە کەپێشتر بەدەستی حکومەتی هەرێمەوە بوە، ئەوەشی پەیوەستە بەکاتەوە ئەوا یاسادانەر بەڕونی سنورەکەی بەمێژویەك دیاریکردوە و دوای ئەو مێژوە هەر زەویەکی تر زیاد بوبێت بۆ هەرێم ناکەوێتە ناو سنوری هەرێمەوە، بەڵکو مامەڵەیەکی تری لەگەڵ دەکرێت ئەوەی پێیدەوترێت " زەویە کێشە لەسەرەکان" .(ماددەی ٥٨/ ٤/ج لەیاسای ئیدارەی وڵات بۆقۆناغی گواستنەوەساڵی ٢٠٠٤) . ئەو ناوچانەش لەژێر سایەی حکومەتی ئیتحادی دەمێننەوە تاوەکو یەکلایەکرێنەوە کەدەچنە سەر هەرێمی کوردستان یان چارەو چارەنوسێکی تریان دەبێت . (د.خلیل ئیسماعیل محمد، ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم لەنێوان ڕاستیی مێژویی و هەڵکەوتەی جوگرافییدا، ٢٠٢١، لا ٤٥) . لەبەرانبەر ئەوەشدا ڕاوبۆچون هەیە وای بۆ دەچێت دۆسیەی ئەوناوچانە یان دوسێی سنوری ناوخۆیی هەڵنەدرێتەوە تاوەکو حکومەتی ئیتحادی دەتوانێت بەسەر ئاڵنگاریەکانیدا سەرکەوێت یان هەر هەڵنەدرێتەوە بەشێوەیەکی کۆتایی بەتایبەت گەر لەدەستوردا چەسپێنرا کە سامانە سروشتیەکان موڵکی تەواوی گەلی عێراقە (د.رچا عبدالجبار الشمری و ایادعابد الدیری، امکانیە تگبیق النڤام الفدرالی فی العراق ، لا١٤٤) دیارە ئەم تێڕوانینە ڕەتکراوەیە چونکە داواکاری و تێکۆشانی مێژویی کوردی بۆ گێڕانەوەی کەرکوك و ناوچە کێشە لەسەرەکانی تر وێنا کردوە بەتەنها لەپێناو سودمەندبون ودەستبەسەراگرتنی نەوت و سامانە سروشتیەکانی ئەو شار وناوچانە .

-2سەبارەت بەسنوری هەرێم لەدەستوری کۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥:

بەگەڕانەوە بۆ دەقەکانی دەستوری عێراق دەبینین یاسادانەری دەستوری بەهەمان شێوەی یاسای ئیدارەی وڵات داندەنێت [illegible] لەچوارچێوەی دەقەکانی ١١٧/یەکەم لەدەستوری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥) بەڵام ئەوەی جیاوازە لەهەڵوێستی دەستور لەهەڵوێستی یاساکە ئەوەیە بەڕونی وێنای سنوری هەرێمی کوردستانی نەکێشاوە لەچوارچێوەی ئەو برگەیەی دان بەهەرێمدا دەنێت.ئەمەش ڕەنگە وابخوێنرێتەوە بەوەی سنوری هەرێمی کوردستان لەدەستورەکە دیارینەکراوە ئەوکات کێشەیەکی گەورەی دەستوری ڕوبەڕوی هەرێم دەبویەوە لەمەڕ پیادەکردنی ئەو بەشە سەروەریە ناوخۆییەی دەستور دانیپێداناوە .

بەڵام بەخوێندنەوەی ماددەکانی دەستور وەك یەکەیەکی تەواوکار بۆمان ڕوندەبێتەوە یاسادانەری دەستوری هێشتا سنوری هەرێمی کوردستانی بەو زەویانە هێشتۆتەوە کە لەیاسای ئیدارەی وڵاتدا هاتبوو ولەپێشدا باسکران ئەوەش بەگەڕانەوە بۆ ماددەی ١٤٣ی دەستورەکە کاتێك دەڵێت " یاسای کارگێڕی وڵات بۆ قۆناغی گواستنەوە و هاوپێچەکانی هەڵدەوشێنەوە لەکاتی پێکهێنانی حکومەتی نوێدا، بەئاوارتەی ئەوەی لەبرگەی (أ) لەماددەی ٥٣ و ماددەی ٥٨یدا هاتوە". ئاشکراشە ماددەی ٥٣(أ) ئەو دەقەی یاساکەیە کە سنوری هەرێمی کوردستانی دیاریکردوە.

کەواتە سنوری هەرێمی کوردستان بەگوێرەی دەستوری کۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥ بریتیە لەهەمو ئەو زەویانەی بەدەست حکومەتی هەرێمەوە بوە پێش مێژوی ١٩/ ئازاری / ٢٠٠٣، ئەو زەویانەش بەدیاریکراوی دەکەونە سنوری کارگێڕی ئەو پارێزگایانەوە کە لەدەقە یاساییەکەدا ناویان هاتوە.

ئەوەی شیاوە باسبکرێت لێرەدا ئەوەیە سنوری هەرێمی کوردستان سنورێکی کۆتایی و چەقبەستوو نیە بەڵکو سنورێکە

دەكرێت گۆڕانكاری تێدا بكرێت بەتایبەت بەزیادكردنی ئەو زەویيانەی ناودەبرێن بە كێشەلەسەر (یان ناوچە كوردستانیەكانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم) دوای پیادەكردنی رێكارە دەستوری و یاساییە كێشراوەكان و بەرەزامەندی دانیشتوانی ئەو ناوچانە (ماددەی ١٤٠ لەدەستوری كۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ و ماددەی ٥٣ /أ لەیاسای ئیدارەی وڵات بۆ قۆناغىگواستنەوەساڵی ٢٠٠٤). لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك وای دەخوێننەوە كە ئەو پیودانگەی دیاریكراوە بۆ دیاریكردنی سنوری هەرێمی كوردستان پیودانگێكی نادادپەروەرە چونكە پشتی بەهەمان ئەو هێلانە بەستوە كەحكومەتی پێشو(بەعس) كێشابوی دوای كشانەوەی لەشار وناوچەكانی هەرێمی كوردستان لەساڵی ١٩٩١. (شورش حسن عمر، سەرچاوەی پێشو، لا٤٠٧).

تەوەری دوەم

لەتواندابونی دروستكردنی هەرێمی نوێ لەلایەن پارێزگاكانی هەرێمی كوردستانەوە

یەكێك لەو بابەتانەی لەسیستێمە فیدراڵیەكان زۆرجار بەهەستیاریەوە مامەڵەی لەگەڵ كراوە ئەنجامدانی گۆڕانكاری و هەمواركاریە لەسنوری هەرێمەكانیدا، بەتایبەت قورس دەبێت سنوری یەكە فیدرالیەكان بچوكبكرێتەوە دوای جێگیركردن و كێشانی لەڕوی دەستوریەوە. بەڵام لەبەرانبەردا كێشانی هەرێمی نوێ بۆ ناو فیدرالیەكە و زیادكردنی ڕوبەری یەكە فیدراڵیەكان كەمتر ئەو هەستیاریە و قورسیەی دێتە پێش.(جورج اندرسون ، مقدمە عن الفدرالیە،٢٠٠٧ ، لا ١٧).

ئەگەرچی ئەنجامدانی ئەو گۆڕانكاریانەش لەڕوی ڕێگەپێدان و ڕێگری لێكردنیەوە جیاوازە لەوڵاتێكی فیدرالی بۆ وڵاتێكی تر، هەندێك ڕێگەی داوە هەرێم و ناوچەی تر بگوازرێتەوە ناو فیدرالیەكەوە وەك دەستوری وڵاتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا و میرنشینە عەرەبیە یەكگرتوەكان ، كەچی هەندێكی تر ئەو گۆڕانكاریانەی لەسنوری یەكە ناوخۆییە فیدراڵیەكان و ناوچەكانیان ڕێگە پێداوە وەك نمونەی هەردو وڵاتی هیندستان(بەشی یەكەم :٣ لەدەستوری هیندستان ساڵی ١٩٤٩) و نایجیریا. (رونالد ل.واتس، الانظمە الفدرالیە، ٢٠٠٦، لا١٣١).

هەرچی پەیوەستە بەعێراقەوە ئەوا دەستورەكە لەماددەی ١١٩یدا ڕێگەی خۆشكردوە بۆ دروستكردنی هەرێمی نوێ و ئەنجامدانی گۆڕانكاری لەسنوری پارێزگاكاندا، بەڵام دید و تێڕوانین سەبارەت بەتوانایی دروستكردنی هەرێمی نوێ لەچوارچێوەی هەرێمە پێكهاتوەكاندا بەتایبەت لەهەرێمی كوردستاندا جیاوازن ئەوەش بەهۆی خوێندنەوەی جیاواز سەبارەت بەڕێكخستنی دەستوری پێگەی هەرێمی كوردستان وڕێكخستن وباری دەستوری دروستكردنی هەرێمی نوێ لەلایەن پارێزگاكانەوە، بۆیە لەم تەوەرەدا هەوڵئەدرێت باس لە ڕا و ڕاڤەكانی دەقە دەستوری یاساییەكان بكرێت سەبارەت بەتوانایی دروستكردنی هەرێمی نوێ لەلایەن پارێزگاكانی هەرێمەوە، وئاماژە بەڕێگریەكانی ئەو هەنگاوەش بكرێت.ئەوەش لەچوارچێوەی دو باسدا، بەمجۆرەی لای خوارەوە:

باسی یەكەم

ڕێگەی دروستكردنی هەرێمی نوێ لەهەرێمی كوردستاندا

یاسای ئیدارەی وڵات بۆ قۆناغی گواستنەوە ساڵی ٢٠٠٤ ی هەڵوەشاوە بەڕونی هەڵوێستی خۆی لەسەر دروستكردنی هەرێم لەچوارچێوەی هەرێمی كوردستاندا جێگیر كردوە كاتێك دەڵێت " ژمارەیەك لەپارێزگاكانی دەرەوەی هەرێمی كوردستان كەزیاتر نەبن لەسێ پارێزگا، جگە لەبەغداد و كەركوك مافیان هەیە هەرێم لەنێو خۆیاندا پێكبێنن، وحكومەتی كاتیی ئەتوانێت ڕێكارەكانی دروستكردنی ئەو هەرێمانە پێشنیاز بكات، بەو مەرجەی بخرێتە بەردەم ئەنجومەنی نیشتمانی بۆ بینینی و پەسەندكردنی"(ماددەی ٥٣ /ج لەیاسای ئیدارەی ولأات بۆ قۆناغی گواستنەوە ساڵی ٢٠٠٤) .لەمەشەوە دەردەكەوێت یاساكە ڕاستەوخۆ ڕێگری كردوە لەدروستكردنی هەرێم لەلایەن پارێزگاكانی هەرێمی كوردستانەوە بەهەر شێواز و ڕێگەیەك بێت.

سەبارەت بە ماددەی ١١٩ی دەستوری كۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥ و یاسای ڕێكارە جێبەجێكاریەكانی دروستكردنی هەرێمەكان لەعێراقدا ڕێگەكانی دروستكردنی هەرێمیان دیاریكردوە بەدو ڕێگە و ڕێكار یەكەمیان داواكاریەك لەلایەن سێیەكی ئەندامانی ئەنجومەنی پارێزگاوە یان داواكاری دەیەكی دەنگدەرانی هەر پارێزگایەك، لەگەڵ ئەمانەشدا یاساكە ڕێگەیەكی تری گۆڕانكاری كردۆتەوە بۆ داواكاری پارێزگایەك بۆ چونەسەر هەرێمێكی پێكهاتوو .

بەخوێندنەوەی مادە دەستوری و یاساییەكانی پەیوەندار بەدروستكردنی هەرێم لەعێراقدا دەكرێت خەسڵەت و ڕوخسارە دیارەكانی ئەو پرۆسەیە دەستنیشان بكەین وەك دەروازەیەك بۆ باسكردنی بابەتەكە ، ئەوانیش بریتین لە:

1-سنوری پارێزگا و هەرێمەكان لەعێراقدا سنورێكی دەستوری نیمچەچەقبەستون بەو پێیەی یاسا و دەستوریش ڕێكاری دەستوریی ویاسایی ئاڵۆزیان بۆ گۆڕانكاری تێیدا داناوە، یان لەیاساكە بەڕونی ڕێگری لەدروستكردنی هەرێم لەچەند پارێزگا و شارێك كرد بو و دەستورەكەش ڕێگری لەپارێزگای بەغدا كردوە لە دروستكردنی هەرێم. بەڵام سەرەڕای ئەوە دەبینین ڕێگریەكە كۆتایی نیە بەڵكو دەكرێت ئەو گۆڕانكاریە ڕوبدات چ لەڕێگەی

دروستکردنی هەرێمی نوێ یان لەرێگەی جێبەجێکردنی ماددەی ١٤٠ی دەستورەوە.

-2بەکر لەهەر گۆڕانکاریەك بەرەو دروستکردنی هەرێمی نوێ پارێزگاکانن واتە هەر پێگەیەکی تری کارگێری لەخوار یەکەی کارگێری پارێزگاوە رێگەپێدراوە نیە هەنگاو بنێ بەرەو دروستکردنی هەرێم، لەوەش زیاتر ئەو پارێزگا یان پارێزگایانەی هەنگاو هەڵدەگرن بەئامانجی دروستکردنی هەرێمی نوێ ئەوا دەبێت بەتەواوی سنورە کارگێریەکیەوە یان کارگێریەکانیانەوە بێت و وهیچ شارو شارۆچکەیەك ناتوانن بچنە ناو ئەو پرۆسەیەوە لەکاتێکدا لەسنوری ئەو پارێزگایانە نەبن. هەروەك رێگەپێدراو نیە پێگەیەکی بەرزتر لەپارێزگا بۆ نمونە هەرێمەکان هەنگاو هەڵگرن بەرەو دروستکردنی هەرێمی نوێ بەیەکگرتن لەگەڵ هەرێمێکی تر. ئەوەش بەپشتبەستن بەدەقە دەستوری وباساییەکانی پەیوەندار بەپێکهێنانی هەرێمی نوێ لەچوارچێوەی عێراقدا، ئەوەتا ماددەی ١١٩ بەڕونی دەڵێت " پارێزگایەك یان زیاتر مافی هەیە هەرێم پێکبهێنێت.." بەهیچ جۆرێك باسی لەهەرێم نەکردوە راستەوخۆ ئەو مافە هەبێت مەگەر بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لەرێگەی پارێزگاکانیەوە. بەهەمان شێوە یاسای رێکارە جێبەجێکاریەکانی پێکهێنانی هەرێمەکان جەختی لەو بابەتە کردۆتەوە. ئەم کارەش بەڕای توێژەر ڕەخنەلێگیراوە چونکە هەرێمەکان لەوڵاتە فیدراڵیەکان ڕۆڵ و ڕاییان بەرچاوەدەگیرێ لەهەر گۆڕانکاریەك لەسنورەکەیان ئەنجامبدرێت .

-3لەگۆڕانکاری سنوری هەرێم و پارێزگاکاندا چەندین گۆڕانکاری باسنەکراون [illegible] یان جێکردۆتەوە لەنمونە (سۆران علی حسن، التنظیم القانونی للوحدات الفدرالیه فی العراق، ٢٠١٧، لا ١٧٩-١٨١.)

لەنمونەی دیاری ئەو وڵاتانەش وڵاتی ئەڵمانیا و هیندستانە، سەبارەت بەیەکەمیان لەماددەی ٤٩ی یاسای بنەڕەتی ئەڵمانیا ساڵی ١٩٤٩ ئامراز و ر ێکارە جیاوازەکانی پێکهێنانی هەرێمی نوێی جێکردۆتەوە لەرێگەی ئەو پرۆسەیەی ناوی لێناوە بە دوبارە کێشانەوەی سنورەکان، بەتایبەت لەبڕگەی ٧ی ماددەی ئاماژەبۆکراوی سەرەوەدا هاتوە کە ویلایەتەکان ئەتوانرێت گۆڕانکاری لەزەویەکانیان بکرێت بەپێی رێککەوتنی مۆرکراو لەنێوان ویلایەتە پەیوەندارەکان، یان بەیاسایەکی فیدراڵی بۆ ئەو ناوچانەی ژمارەی دانیشتوانەکەی ٥٠٠٠٠ پەنجار هەزار تێپەڕ ناکات.. . هەرچی دوەمیانە ئەوا دەستوری هیندستان ڕاشکاوانە تر ئەو گۆڕانکاریانەی جێکردۆتەوە لەماددەی ٣یدا کاتێك دەڵێت " دەکرێت پەرلەمان بەپێی قانون ئەمانە ئەنجامبدات: (أ- پێکهێنانی ویلایەتێکی نوێ لەرێگەی دابڕینی زەوی هەر ویلایەتێك ، یان یەکگرتنی دو ویلایەت یان زیاتر یان چەند بەشێك لەویلایەتەکان یان لەرێگەی یەکگرتنی هەر زەوییەك لەگەڵ بەشێك لەهەر ویلایەتێك. ب- کەمکردنەوەی سنوری هەر ویلایەتێك ، ج- هەموارکردنی سنوری هەر ویلایەتێك ، د- گۆڕینی ناوی هەر ویلایەتێك . (..

لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك وای بۆ دەچن باسنەکردنی ئەو گۆڕانکاریانە لەدەستوردا بەمانای ڕێگریکردن نایەت لێیان، چونکە دەق دەستوری واناسراوە کەدەقێکی کورت و پوختە و ناچێتە وردەکاریەوە هەر بەپێی ئەم پاساوە خاوەنی ئەم ڕایە پێی وایە داواکاری پارێزگایەك بۆ چونە پاڵ هەرێمێکی پێکهاتو نادەستوری نیە ئەگەرچی لەدەستوریش باسنەکراوە. (د.شۆرش حسن، وەرگیراوە لە د.ڕێبین محمد صوفی ، الوسائل الدستوریه لحل المنازعات الحدودیه الداخلیه فی الدوله العراقیه ، ٢٠١٧، لا٢٦٢ . (

لەو خەسڵەتە سەرەکیانەی پێشتر ئاماژەیان بۆ کرا ڕوندەبێتەوە پێکهێنانی هەرێمی نوێ لەچوارچێوەی هەرێمی کوردستاندا وەك هەرێمێکی پێکهاتوو لەهەر ئەگەر وگریمانەیەکیدا بۆ پێکهاتە و شێوەی هەرێمە نوێیەکە بەڕونی لەدەستوردا باسنەکراوە و چارەسەرێکی دەستوری بۆ دانەنراوە هەر بۆیە توێژەرێك وای بۆ دەچێ مانای ئەوەیە هەردو ئەگەرەکە دەکرێت چاوەڕوانکراوبن بەجۆرێك دەتوانرێت وەڵامی پرسی دروستکردنی هەرێمی نوێ لەلایەن پارێزگاکانی هەرێمی کوردستانەوە بەئەرێنی و نەرێنی بدرێتەوە بەڵام لەهەردو باردا پێویستە بەبەڵگە و ڕاڤەی زانستی وەڵامەکە بسەلمێنرێ.(سۆران علی حسن، سەرچاوەی پێشوو، [illegible]) [illegible]

ئەوە بخوێنینەوە کەدو ڕاڤەکردن هەیە لەسەر دەستورێتی دروستکردنی هەرێمی نوێ لەلایەن پارێزگاکانی هەرێمی کوردستانەوە، ئەوانیش تێڕوانینی ڕەتکەرەوە و تێڕوانینی رێگەپێدەر، بۆیە لەم بەشەی باسەکەدا هەوڵ دەدەین لەهەردوو تێڕوانینەکە بکۆڵینەوە لەچوارچێوەی دوخاڵدا :

یەکەم: ڕەتکردنەوەی بیرۆکەکە: ئەم ڕاڤەیە زۆرتر پشت دەبەستێت بەچەند پاساوێك، دیارترینیان بریتیە لە:

-1نەبونی دەقێکی دەستوری ڕون بۆ رێگەپێدان بەپارێزگا رێکخراوەکان لەچوارچێوەی هەرێمێکدا بۆ هەنگاونانی بۆ دروستکردنی هەرێمی نوێ بەتەنها یان بەهاوبەشی لەگەڵ پارێزگاکانی تردا چ رێکخراوبن لەهەرێمدا یان نارێکخراو بن لەهەرێمێکدا. لەوەش زیاتر یاسای رێکاریە جێبەجێکاریەکانی دروستکردنی هەرێمەکانیش بەهیچ جۆرێك ئەو بابەتەی رێکنەخستوە.

-2دەستوری عێراق سنوری هەرێمی کوردستانی دیاریکردوە وەك

لەپێشدا باسکرا بەو پێیەش هەر گۆڕانکاریەك لەو سنورە بەدروستکردنی هەرێمی نوێ هەنگاوێکی نادەستوری دەبێت. لەوەشەوە هەر گۆڕانکاریەك لەو سنورە پێویست بەهەمواری دەستورەکە دەکات.(د.لەتیف شێخ مستەفا، چاوپێکەوتنی رۆژنامەوانی لەگەڵ پێگەی کەرکوکناو، https://kirkuknow.com/ar/news/63526 (2020لەو تێڕوانینەشەوە هەندێك وای بۆ دەچن شێوازی دەستوریی هەرێمەکان لەعێراقدا دو جۆرە ، جۆری یەکەم داننان بەهەرێمی کوردستان و دەسەڵاتەکانی وەك هەرێمێکی فیدرالی لەچوارچێوەی وڵاتی عێراقدا ، وجۆری دوەم داننان بەو هەرێمانەی بەگوێرەی حوکمەکانی پێکدێن (د.عدنان عاجل عبید، القانون الدستوری، ۲۰۱۳ ، ل۵۲) . ئەم تێڕوانینەش دەکرێت خوێندنەوەی ئەوەی بۆ بکرێت کە پێکهێنانی هەرێمی نوێ بەدەر دەبێت لەسنورەکانی هەرێمی کوردستان .

-3پرۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان بەڕونی و بەڕاشکاوی رێگریی

لەدروستکردنی هەرێم کردوە لەچوارچێوەی هەرێمی کوردستاندا. ئەوەتا لەماددەی (۲) برگەی سێیەمیدا هاتوە " نابێ هەرێمێکی نوێ لەنێو سنوری هەرێمی کوردستان دابمەزرێندرێ". ئەمەش لەکاتێکدایە ئەم پرۆژەیە تاوەکو ئێستا نەکەوتۆتە بواری کارپێکردنەوە بەڵام ئاماژە بۆکردنی لێرەدا گرنگە چونکە دەرخەری دید و تێڕوانینی توێژ و لایەنی سیاسی حوکمڕانیە لەهەرێمی کوردستاندا .

-4یاسای رێکارە جێبەجێکاریەکانی دروستکرنی هەرێمەکان لەعێراقدا

لەرێگەی سێیەمی گۆڕانکاریدا رێگەی داوە پارێزگایەك بیەوێت بچێتە سەر هەرێمێکی پێکهاتو دەبێت داواکاری سێیەکی ئەندامانی ئەنجومەنی پارێزگا پێشکەش بکات بەمەرجێك رەزامەندی سێیەکی ئەنجومەنی یاسادانانی هەرێمەکەی لەگەڵ بێت. ئەم رێکارە گەر بۆ هەرێمێك راست بێت کاتێك پارێزگایەکی دەچێتە سەر ئەوا ناکرێت لەکاتی جیابونەوەی پارێزگایەك لەهەرێمێکی پێکهاتوو هیچ گرنگی بەڕاو بۆچونی ئەنجومەنی یاسادانان و دامەزراوە دەستوریەکانی نەدرێت.

دوەم: رێگەپێدەری بیرۆکەکە: ئەم تێڕوانینە زیاتر پشت بە داڕشتنی دەقە دەستوری و یاساییە پەیوەندارەکان دەبەستێت بەو پێیەی:

-1 لەدەقە دەستوریەکەدا هاتوە " هەر پارێزگایەك یان زیاتر مافی پێکهێنانی هەرێم [illegible] ۲۰۰۵) ، و لەدەقە یاساییا [illegible]

-2دەقێکی دەستوری و یاسایی رون و راشکاو و بەرکار نیە رێگری بکات لەتوان[illegible] یان لەچوارچێوەی هەر [illegible]

سێیەم : هەڵسەنگاندنی هەردوو تێڕوانینەکە دەربارەی بیرۆکەکە : دوای خستنەڕوی راڤە جیاوازەکانی هەردو تێڕوانینی

پێشو سەبارەت بەپرسیاری سەرەکی توێژینەوەکە دەردەکەوێت رێکخستنی دەستوری و یاسایی پرۆسەی بەهەرێمکردنی پارێزگا رێکخراوەکان لەهەرێمێکدا گرفتی تێدایە. لەگەڵ ئەوەشدا توێژەر لایەنگیری راڤە و تێڕوانینی دوەم دەکات لەبەرئەوەی ئەم رایە زۆرتر لەگەڵ ناوەڕۆك و رۆحی دەستوردا دەگونجێت بەو پێیەی دانیشتوانی پارێزگاکان بەهرەمەند دەبن لەبەهاکانی دیموکراسی و لەوانەش توانایی گۆڕانکاری لەوابەستەییان بەسەربەخۆیی خۆیی لەچوارچێوەی هەرێمێکی سەربەخۆدا یان چونە پاڵ پارێزگا و هەرێمێکی ترەوە دەبینێتەوە. وپاساوەکانی ئەم تێڕوانینە بەرای توێژەر دەکرێت لەم خاڵانەدا بەرجەستە بن کەبەشێکیان وەڵامدانەوەی پاساو و بەڵگەکانی تێڕوانینی رەتکەرەوە دەبێت :

-1سەبارەت بەو پاساوەی دەڵێت سنوری هەرێمی کوردستان دیاریکراوە بۆیە ئەوە رێگر دەبێت لەپێکهێنانی هەرێمی نوێ تێیدا، ئەم بۆچونە رەتکراوەیە چونکە لەبەشێك لە دەستوری وڵاتانی فیدرالیدا سنوری هەرێمەکان دیاریکراوە وەك پێگە وسنورێکی سیاسی بۆ پیادەکردنی تایبەتمەندیە دەستوریەکانی دەسەڵاتی هەرێمەکان، لەگەڵ ئەوەشدا هەر لەچوارچێوەی خودی دەستورەکەدا رێگە بەگۆڕانکاری دراوە لەسنوری ئەو هەرێمانە بەکۆمەڵێ رێکاری دەستوریی. لەنمونەی ئەوانەش دەستوری هیندستان و دەستوری ئەفریقای باشور..هتد.

بۆیە دیاریکردنی سنوری هەرێمی کوردستان لەدەستوری عێراقدا بەواتای دانانی سنورێکی چەقبەستو نایەت بەڵکو بەواتای دیاریکردنی سنورێکی سیاسی ناوخۆیی دێت بۆ پیادەکردنی تایبەتمەندیە دەستوریەکانی هەرێم، لەوەشەوە دەکرێت ئەو سنورە گۆڕانکاری تێدا بکرێت . بەتایبەت خودی دەستوری عێراق ئیقرار دەکات بەو هەرێمانەی کەبەگوێرەی ئەحکامەکانی پێکدەهێنرێن (م ۱۱۷/دوەم لەدەستوری کۆماری عێراق ساڵی ۲۰۰۵ .)

-2هەروەك جێکردنەوەی ماددەیەکی دەستوری لەپرۆژە دەستوری

هەرێمی کوردستان تایبەت بەرێگریکردن لەدروستکردنی هەرێمی نوێ لەسنوری هەرێمی کوردستاندا ئەوا ئەو دەقە لەکاتی دانان وپەسەندکردنیدا دەکرێ بەنادەستوری پەسن بکرێت چونکە پرۆسەی بەهەرێمکردن بابەتێکە لەچوارچێوەی دەستوری فیدرالی رێکخراوە ولەرێگەیەوە رێگەدراوە ئەتوانرێت بەپێشێلکردنی دەستور بناسێنرێت، و دەستوری عێراقیش بەرونی هەڵوێستی بەرانبەر هەر دەقێکی دەستوری

هەرێمەکان دەربڕیوە لەئەگەرێکدا کەدژکار بن لەگەڵ دەستورەکەدا ئەوەش لەماددەی ١٣هیدا کاتێك دەڵێت " یەکەم: ئەم دەستورە بەبەرزترین و باڵاترین یاسا دادەنرێت لەعێراقدا، و پابەندکەر دەبێت لەهەمو ناوچەکانیدا بەبێ ئاوارتە. دووەم: نابێت یاسایەك تەشریع بکرێت کەپێچەوانەی ئەم دەستورە بێت، وەهەر دەقێك لەدەستوری هەرێمەکان، یان هەر دەقێکی یاسایی تر دژکار بێت لەگەڵی بەهەڵوەشاوە دادەنرێت ."

-3قەتیسکردنی پرۆسەی بەهەرێمبون لە پارێزگا نارێکخراوەکان لەهەرێمێکدا وادەکەوێتەوە کەڕێگەدەدرێ بەتەنها بەیەك پلە وئاستی گۆڕانکاری ئەویش گواستنەوەی پارێزگایەکی نارێکخراوە بۆ هەرێم چ بۆ هەرێمێکی سەربەخۆ بێت یان بۆ هەرێمێکی پێکهاتوو . بێگومان ئەم تێڕوانینەش لەگەڵ مانا و ڕوحی ماددە دەستوریەکەدا ناگونجێ ئەمە لەلایەك، ولەلایەکی ترەوە وادەکات هەرێمە پێکهاتوەکان لەداهاتودا لەدەرەوەی هەرێمی کوردستانیشدا سنورەکانی بپارێزێت و نەتوانرێت هیچ گۆڕانکاریەکیان تێدا بکرێت .

-4دەستوری کۆماری عێراق بۆ ساڵی ٢٠٠٥ هیچ ڕێگریەکی ڕونی دانەناوە

لەپێش ئەنجامدانی گۆڕانکاری لەسنوری هەرێمەکان لەوێنەی ئەو دەستورانەی بەماددەیەکی دەستوری ڕێگرییان لەدروستکردنی هەرێمی نوێ کردوە لەچوارچێوەی هەرێمەکاندا . نمونەی دیاریش لەوبارەوە دەستوری ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکایە ساڵی ١٧٨٩ لەماددەی چوارەم : بڕگەی سێیەمدا هاتوە " ... ناکرێت ویلایەتی نوێ لەناو سنوری ویلایەتەکانی تردا پێکبهێنرێ، وناکرێت ویلایەتێك لەڕێگەی تێکەڵکردنی دو ویلایەت یان زیاتر یان بەش وناوچەکانی ویلایەتەکان دروستبکرێت بەبێ ڕەزامەندی دەسەڵاتی یاسادانانە پەیوەندارەکان سەرباری ڕەزامەندبونی کۆنگرێس . "..

وجێگەی باسکردنە کە ئەو دو پرۆژەی لەسەروبەندی پێکهاتنی سیستەمی فیدراڵی ئەمریکیدا پێشکەشکران بەناوەکانی (پرۆژەی فرجینیا یان پرۆژەی ڕادۆلف ٢٩ی ئایاری ١٧٨٧) و (پرۆژەی باترسون یان پرۆژەی نیوجێرزی ١٥ی حوزەیرانی ١٧٨٧) ڕێگرییەکی ڕونیان پێشکەش نەکردبو لەمەڕ پێکهێنانی ویلایەتی نوێ لەسنوری ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا(لوکارد ، الفدرالیە الامریکیە ، ١٩٦٩، لا ١٠٦-١١٠).

باسی دوەم

ڕێگریەکانی دروستکردنی هەرێمی نوێ لە هەرێمی کوردستاندا

سەرباری شرۆڤەکاریی جیاواز بۆ لەتواندابونی دەستوریی دروستکردنی هەرێمی نوێ لەهەرێمی کوردستاندا و ئاشکرا و ڕونە هەر هەوڵێك بۆ ئەو پێکهێنانە ڕوبەڕوی ڕێگری و ئاستەنگی جیاواز دەبێتەوە دەکرێت لەم چەند خاڵە ئاماژەیان پێبکرێت :

یەکەم : ڕێگری دەستوری ویاسایی :

بونی ڕاوبۆچونی جیاواز سەبارەت بەپێکهێنانی هەرێمی نوێ لەسنوری هەرێمی کوردستاندا نمایەکی ڕونە کەئەو کارە ڕوبەڕوی ئاستەنگی دەستوری و یاسایی دەبێتەوە، چونکە ئەوکات هەردو تێڕوانینەکە ڕکابەری دەکەن بۆ پشتپێبەستن و جێبەجێکردنیان. لەباری بونی دو ڕاڤەی جیاوازدا بۆ هەڵوێست و چارەسەرێکی دەستوری دیاریکراو ئەوا پێویست بە ڕاڤەکردنی دەستوری و یەکلاکەرەوە دەکات لەلایەن دادگای باڵای فیدراڵی لەعێراق ئەوەش بەگوێرەی ماددەی (٩٣/دوەم) لەدەستوری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥. ئەمە سەرباری ئەو گرفتانەی تری یاسایی کەڕوبەڕوی ڕێکارەکانی دروستکردنی هەرێمێکی لەوجۆرە دەبێتەوە لەنمونەی پێویست بونی وەرگرتنی ڕەزامەندی دامەزراوەکانی هەرێم یان وەرنەگرتنی.

بەتایبەتر یاسای ڕێکارە جێبەجێکاریەکانی پێکهێنانی هەرێمەکانی ساڵی ٢٠٠٨ بەشێوەیەکی ڕون ئەو بابەتەی یەکلانەکردۆتەوە، ئاخۆ ئەو ڕێکارانەی پێویستە بگیرێتەبەر بۆ پارێزگا نارێکخراو و ڕێکخراوەکان لەهەرێمدا لەمەڕ پێکهێنانی هەرێمی نوێ چونیەك دەبێت؟ ئەمە لەکاتێکدایە باری یاسایی و وابەستیان جیاوازە لەگەڵیەکتر. ئەو بابەتی ڕاڤەی یاسایی جیاواز هەڵدەگرێت و پێویستی بەڕاڤەی تەشریعی یان ڕاڤەی دادوەریی دەبێت بۆ ڕەواندنەوەی ئەو نارونیە .

دوەم : ڕێگری سیاسی :

لەڕوی سیاسیەوە لەناوخۆی هەرێمدا فرەییەکی حیزبی و بیروڕای سیاسی لەهەرێمدا دروستبوە سەبارەت بەپێکهێنانی هەرێمی نوێ لەچوارچێوەی هەرێمی کوردستاندا، بەجۆرێك هیچ یەك لەپارتە سیاسیەکان لەگوتاری سیاسی خۆیاندا پرۆژەی دروستکردنی هەرێمیان جێنەکردۆتەوە لەبەرنامەی حیزبی و هەڵبژاردنیاندا .

دەکرێ ئەمە بگەڕێندرێتەوە بۆ دابەشبونی دەنگدەر و جەماوەری حیزبەکان بەسەر پارێزگاکانی هەرێمدا ئەوەش ڕێگریەکی بەرچاو دەبێت بۆ جێکردنەوە و بانگەشەکردن بۆ ئەو کارە. هەر بۆیە هەردوو ڕێگەی پێشکەشکردنی داواکاری بەهەرێمبون ڕوبەڕوی ئاستەنگ دەبنەوە یەکەمیان لەبەر نەگرتنەخۆی ئەو پرۆژەیە لەلایەن حیزبێکی سیاسیەوە وکارنەکردن لەسەری وەك بەرنامەیەکی سیاسی حیزب لەئەنجومەنە خۆجێیەکاندا تاوەکو لەڕێگەی داواکاری سێیەکی

ئەندامانی ئەنجومەن هەوڵی بەهەرێمبون بدرێت. لەوەش زیاتر هەردوو پارتی گەورە لەهەرێمدا سەرکردایەتی دو ئیدارەکەیان دەکرد لەڕابردودا، لەئێستاشدا لەڕوی سیاسیەوە خوازیاری ئەنجامدانی ئەو کارە نین لەبەر دابەشبونی ئەندام و لایەنگرانیان بەسەر پارێزگاکانی هەرێمدا ئەوەش گومانی تێدا نیە ئاستەنگ دروستدەکات لەبەردەم ئەو پرۆسەیەدا .

هەروەها ڕێگریکردن لەشار وشارۆچکەکان بۆ چونەپاڵ هەرێمێکی نوێ یەکێکیترە لەڕێگریە سیاسیەکانی پێش پرۆسەکە بەتایبەت گەر ئەو شارو شارۆچکانە هەڵگری خواستی جیابونەوەبن لەهەرێمی کوردستان و خوازیاری چونەپاڵ هەرێمە نوێیەکە.

سێیەم: ڕێگری کۆمەڵگەیی:

لەبەرئەوەی لەکۆتا هەنگاودا پرسەکە لەڕێگەی ڕاپرسیەوە یەکلادەکرێتەوە لەو پارێزگا یان پارێزگایانەی داوای بەهەرێمبونی کردوە ، بۆیە ئاڵنگاریەکی کۆمەڵگەیی بەهێز دروست دەبێت سەبارەت بەو هەنگاوە، وتاڕادەیەك ئەگەری بەدەستهێنانی دەنگی زۆرینەی ڕەهای دەنگدەرانی هەر پارێزگایەکی هەرێم بۆ پشتگیری جیاکردنەوەی هەرێمێك لەهەناوی هەرێمی کوردستاندا ئەستەم دەبێت، بەتایبەت یاساکە بەمەرجی گرتوە ڕیفراندەمێك سەرکەوتو دەبێت کە ٥٠% ی دەنگدەرانی پارێزگاکە تێیدا بەشداریيان کردبێ.

لەلایەکی تریشەوە ترس و دڵەڕاوکێی کۆمەڵگەی کوردی و عێراقیش سەبارەت بەدروستکردنی هەرێمی نوێ بۆ خۆی دەبێتە ئاستەنگێکی تر لەپێش ئەو هەنگاوە بەتایبەت ئەو کارە وەك هەندێك بۆی دەچن ڕەنگە ببێتەهۆی سەرهەڵدانی چەندین شێواز لەململانێی جۆربەجۆر لەهەرێمە نوێیەکەدا لەنمونەی ململانێی (نەتەوەیی و ئاینی و ئاینزایی و سیاسی و حیزبی..تد) لەهەموی مەترسیدارتر ململانێ لەسەر پۆست وسەرچاوەکانی داهات، ئەو هەندە نمونەی هەرێمی کوردستان باسدەکەن سەرباری ئەوەی هەرێمەکە یەکنەتەوە و تاڕادەیەك یەکئاین و ئاینزایە (زۆرینەی ڕەهای موسڵمانی سونین) کەچی کێشەکانی نێوان هەردو پارتە گەورەکە سەریکێشا بۆ هەڵگیرسانی جەنگ لەنێوان براکاندا. (د. رجا عبدالجبار الشمری ، اياد عابد الديری ، سەرچاوەی پێشو ، لا١١٥(

کۆتایی

لەهەمو ئەو بابەتانەی لەپێشدا باسکران توێژینەوەکە گەشتە ئەم دەرەنجام و ڕاسپاردانەی لای خوارەوە:

یەکەم : دەرەنجامەکان :

1-هەرێمی کوردستان لەقەوارەیەکی دیفاکتۆ لەسایەی پارێزبەندی نێودەوڵەتیەوە گواستیەوە بۆ قەوارەیەکی دەستوری لەچوارچێوەی دەوڵەتی فیدرالی عێراق چنراو بەپێی دەستوری ساڵی ٢٠٠٥.

2-هەرێمی کوردستان دەکرێ بناسێنرێ بەوەی " هەرێمێکی دانپێدانراوە وەك یەکەیەکی دەستوری فیدرالی دەتوانێت دەستوری تایبەت بەخۆی هەبێت بۆ ڕێکخستنی دەسەڵات و تایبەتمەندیەکانی لەچوارچێوەی دەستوری فیدرالی عێراقدا."

3-سنوری هەرێمی کوردستان بەپێی یاسای ئیدارەی وڵات بۆ قۆناغی گواستنەوە بەسنورێکی کارگێری وێناکراوە وپێك دێت لەسنوری کارگێری پارێزگاکانی(دهۆك ، هەولێر، سلێمانی، کەرکوك ، دیالە، ونەینەوا)، بەڵام لەبنەڕەتدا یاسادانەر مەبەستی کێشانی سنورێکی سیاسیە لەسەر نەخشەیەکی کارگێری بۆ ئەو ناوچانەی دەکەونە چوارچێوەی هەرێمی کوردستانەوە. سەرباری ئەوەش یاسادانەر ئەو سنورەی بەستۆتەوە بەشوێنکاتەوە، واتە سنورێکی کۆتایی نیە .

4-ڕێکخستنی دەستوری و یاسایی پرۆسەی بەهەرێمکردن لە عێراقی فیدراڵیدا چەندین کەموکورتی لەخۆگرتوە تایبەت بەڕۆڵی هەرێمە پێکهاتوەکان تێیدا و ئەگەری گۆڕانکاریکردن لەسنورەکانی هەرێمە پێکهاتوەکاندا.

5-ڕاڤە و تێڕوانینەکان بۆ دەستورێتی دروستکردنی هەرێمی نوێ لەچوارچێوەی هەرێمی کوردستاندا چونیەك نین ئەوەش بەهۆی شرۆڤەکردنی جیاواز بۆ برگە و ماددە دەستوریە پەیوەندارەکان لەلایەن توێژەران و یاساناسانەوە لەغیابی نەبونی شرۆڤەکاریەکی پابەندکار لەلایەن دادگا باڵای فیدرالیەوە .

6-دروستکردنی هەرێمی نوێ لەچوارچێوەی هەرێمی کوردستاندا بەڕای توێژەر کارێکی نادەستوری نیە بەو پێیەی لەگەڵ واتا و ڕوحی ماددە دەستوری ویاساییەکان ناکۆك نایێ و جێبەجێکردنێکی پرنسیپەکانی دیموکراسیە وەك خودی دەستور جێگیریکردون. ئەوەش لەسەر بنەمای پاساوگەلێکی دەستوری وەك لەناوەڕۆکی توێژینەوەکە خراوەتەڕو.

7-لەهەمان کاتدا ناکۆکنەبون بەمانای ئاسانی ونەبونی ڕێگری و ئاڵنگاری نایەت لەپێش هەر هەنگاوێك کەپارێزگایەك یان زیاتر لەهەرێمدا بیهاوێ بەئامانجی دروستکردنی هەرێمی نوێ بەڵکو ڕوبەڕوی چەندین ڕێگری وئاستەنگ دەبێتەوە وەك لەناوەڕۆکی توێژینەوەکەدا ئاماژەیان پێکراوە .

دووەم : پێشنیاز و ڕاسپاردەکان :

-1 پێشنیاز دەکەین بۆ یاسادانەری دەستوری عێراقی فیدرال .لەهەر پرۆسەیەک [illegible] کانی پرۆسەی بەهەرێمکرد

-2پێشنیاز دەکەین بۆ یاسادانەری فیدرالّی لەرێگەی هەموارکردنەوەی یاسای [illegible] بەشێوەیەکی رون و راشکاو

-3پێشنیاز دەکەین بۆ یاسادانەری دەستوری هەرێمی کوردستان لەکاتی دانانی [illegible] رێگەگرتن لەدروستکردنی هەرێمی نوێ لەلا

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم : کتێب :

-1امجد علی ، النقام الفدرالی کحل للنزاعات فی المجتمعات التعددیه، منشأه المعارف بالاسکندریه، مصر، ٢٠١٢ .

-2جورج اندرسون ، مقدمه عن الفدرالیه، ترجمه: مها تکلا، منتدی الانقمه الفدرالیه ، اوتاوا ، کندا.

-3د. احمد ابراهیم الورتی ، النقام الفدرالی بین النقریه والتگبیق ، گ٢، مکتبه التفسیر، اربیل، ٢٠١٣ .

-4د. خلیل اسماعیل محمد، ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم [illegible] ج١،هولێر ، کوردستانی عێراق، ٢٠٢١

-5د. رێبین محمد صوّفی ، الوسائل الدستوریه لحل المنازعات الحدودیه الداخلیه فی الدوله الفدرالیه، گ١، هەولێر، ٢٠١٧.

-6د. عدنان عاجل عبید، القانون الدستوری النقریه العامه والنقام الدستوری فی العراق، گ٢، بغداد، ٢٠١٣.

-7د.کمال مقهر احمد، کرکوك وتوابعها حکم التأریخ والچمیر، ج١، مگبعه رینوین

-8د.منڗر الشاوی ، فلسفه الدوله ، گ١، دار ورد للنشر والتوزیع و دار الڗاکره للنشر والتوزیع، بغداد، ٢٠١٢ .

-9د.منڗر الفچل، مشکلات الدستور العراقی ، گ١، دار ئاراس للگباعه والنشر،اربیل ، ٢٠١٠ .

-10دیووین لوکارد ، الفدرالیه الامریکیه ، ت: لجنه من الاساتڗه الجامعیین ، دار الآفاق الجدیده .

-11رونالد ل واتس ، الانقمه السیاسیه ، ترجمه : غالی برهومه و مها بسگامی [illegible] ، ٢٠٠٦ .

-12سۆران علی حسن، التنقیم القانونی للوحدات الفدرالیه فی العراق ، گ١، مرکز ژیر للگباعه والتوزیع، اربیل ج١، ٢٠١٧.

-13شورش حسن عمر ، حقوق الشعب الکوردی فی الدساتیر العراقیه ، مرکز کردستان للدراسات الاستراتیجیه، سلیمانیه ، ٢٠٠٥ .

-14گاهر محمد مایح الجنابی ، اللامرکزیه الاداریه الاقلیمیه سلاح ڗو حدین، دار السنهوری ، لبنان ، ٢٠١٧.

دووەم: ماستەرنامە و تێزی دکتۆرا :

-1 ماجده صنعان اسماعیل، التوازن بین السلگات فی الدوله الفدرالیه، رساله [illegible] القانون والسیاسه ، جامعه دهوك، ٢٠٠٩.

سێیەم : توێژینەوەی زانستی :

-1د. اسماعیل نجم الدین زنگنه ، حدود الاقالیم فی الدوله الفدرالیه: الاگر [illegible] الدولی الپانی لقسم القانون ،

-2د. رچا عبدالجبار الشمری ، ایاد عابد الدیری ، امکانیات تگبیق النقام الفیدرالی فی العراق [illegible] والعلوم التربویه ، م٨ ع٤ ، ٢٠٠٩

-3د.حسن محمد شفیق العانی، اپر الوحده الوگنیه والصراعات السیاسیه التأریخیه [illegible] المعهد الدولی لحقوق الانس

-4عبدالفتاح عبدالرزاق محمود و سۆران علی حسن،

چوارەم : پێگەی ئەلیکترۆنی :

-د.لەتیف شێخ مستەفا، راپۆرتی رۆژنامەوانی لە پێگەی ئەلیکترۆنی https://kirkuknow.com/ar/news/63526 ، 2020)

پێنجەم : دەستور ویاساکان :

-1دەستوری ولّاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ساڵی ١٧٨٧ .

-2دەستوری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥

-3دەستوری هیندستان ساڵی ١٩٤٩ .

-4یاسای بنەرەتی ئەڵمانیا ساڵی ١٩٤٩ .

-6یاسای رێکارە جێبەجێکاریەکانی دروستکردنی هەرێمەکان لەعێراقدا ژمارە ١٣ی ساڵی ٢٠٠٨.

-7پرۆژەی دەستوری هەرێمی کوردستانی _عێراق، پەسەندکراو لەلایەن پەرلەمانی کوردستانەوە لە٢٤ی٦ی٢٠٠٩.

پوختە

سنوری هەرێمەکان لەوڵاتانی فیدراڵیدا سنورێکی سیاسی و دەستوریین بۆیە بەشێك لەدەستوری وڵاتان بەهەستیاری و گرنگیەوە مامەڵەیان لەگەڵ ئەو سنورانە کردوە تایبەت بەتوانایی گۆڕانکاریکردن تێیدا و دوبارە کێشانەوەی هێڵە سنوریە ناوخۆییەکان. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو بابەتە جێگەیەکی گرنگی دەستوری ئەو وڵاتانەی گرتوە .

دەستوری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ پێش ئەویش یاسای [illegible]

دەوڵەتی عێراقیان سەلماند و بەشێوەیەکی جیاواز مامەڵەیان لەگەڵ توانایی ئەنجامدانی ئەو گۆڕانکاریە سنوریانە کردوە. ئەوەی بوبە بابەتی ئەم توێژینەوەیە پەیوەستە بەپنتێکی دیاریکراو ئەویش ئاخۆ لەنێو سنورەکانی هەرێمی کوردستاندا وەك تاکە هەرێمێکی پێکهاتو لەعێراقدا دەتوانرێت هەرێمی نوێ دروستبکرێت؟ ئەو پرسەی توێژەر بەپەیرەوکردنی رێبازی شیکاری بۆ دەق و ماددەکانی دەستور و یاسا پەیوەندارەکان هەوڵی وەڵامدانەوەی داوە و را و بۆچونە جیاوازەکانی ئەو بابەتە

بۆ ئەو مەبەستەش توێژینەوەکە دابەشکرابو بۆ دو تەوەری

هەرێمی کوردستاندا. ولەکۆتایشدا دەرەنجام وڕاسپاردەکانی توێژینەوەکە خراوەتەڕو.

esmael.najmadin@sulicihan.edu.krd

الملخص

تعد حدود الاقاليم في الدول الفدرالية حدوداً سياسية ودستورية، لهذا تعامل البعض من الدساتير تلك بحساسية و اهمية بالغتين وخاصةً فيما يخص بإمكانية اجراء تغييرات عليها او اعادة ترسيم خطوط الحدود الداخلية تلك. الامر الذي ادى بطبيعة الحال الى ان تحتل تلك الموضوعات مكانة ملحوظة في دساتير تلك الدول.

فدستور جمهورية العراق لسنة ٢٠٠٥ وقبله قانون ادارة الدولة للمرحلة الانتقالية لسنة٢٠٠٤ تبنا الاساس الفدرالي لدولة العراق ولكن تعاملا بصورة مختلفة مع امكانية اجراء تلك التغييرات الحدودية بالرغم من سماحهما كمبدأ لإجراء بعض الصور من التغييرات. الامر الذي اصبح موضوعاً لهذا البحث وخاصةً مايتعلق بنقطة محددة فيه والتي تتجلى في السؤال التالي : هل يمكن تأسيس اقليم جديد في اطار اقليم كوردستان باعتباره الاقليم الوحيد داخل الدولة العراقية، ذلك الموضوع الذي حاول الباحث من خلال تبنيه للمنهج التحليلي لتحليل النصوص الدستورية و القانونية المتعلقة بالموضوع الاجابة عنه، كما ناقش وحلل الآراء والتوجهات البحثية المتباينة حول الموضوع.

و لتحقيق ذلك الهدف فقد تم توزيع البحث الى مبحثين اساسيين : خصص الاول منهما الى تحديد المركز الدستوري لاقليم كوردستان وفي ثانيهما بحث فيه السبل والمعوقات امام تأسيس اقليم جديد داخل حدود اقليم كوردستان. وفي ختام البحث تم عرض الاستنتاجات والتوصيات التي توصل البحث اليها.